

نشریه علمی - پژوهشی جغرافیا و برنامه‌ریزی (دانشگاه تبریز)، سال ۱۶، شماره ۴۰، تابستان ۱۳۹۱، صفحات ۲۲۸-۲۰۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۰/۰۸/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۱۰/۰۵

بررسی آثار اجتماعی طرح‌های یکپارچه‌سازی اراضی در نواحی روستایی (نمونه روستاهای شهرستان اراک)

مجید یاسوری^۱
جعفر جوان^۲
زهره صابونچی^۳

چکیده

اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی اراضی در نواحی روستایی دارای منافع و آثار متعددی است. از مهم‌ترین آثار این قبیل طرح‌ها را می‌توان به آثار اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی اشاره کرد. این تحقیق به مطالعه اثرات اجتماعی طرح یکپارچه‌سازی اراضی در نواحی روستایی شهرستان اراک می‌پردازد. داده‌های مورد استفاده در این مطالعه از طریق پرکردن پرسشنامه از کل خانوارهای مشمول طرح در منطقه مورد مطالعه و مصاحبه با کارشناسان محلی وابسته به وزارت کشاورزی و مرکز خدمات یکپارچه‌سازی در شهرستان اراک جمع‌آوری شده است. نتایج مطالعه نشان می‌دهد در روستاهایی که طرح در آنجا انجام گرفته، یکپارچه‌سازی اراضی در زمینه اجتماعی، باعث کاهش اختلافات بر سر تقسیم آب و اختلافات در مرزبندی قطعات، صرفه‌جویی در وقت و ایجاد مشارکت اجتماعی، افزایش رضایت‌مندی از کار کشاورزی و افزایش اوقات فراغت و در نهایت افزایش ظرفیت‌های اجتماعی را به دنبال داشته است.

واژگان کلیدی: یکپارچه‌سازی، اراک، اثرات اجتماعی.

1- دانشیار دانشگاه گیلان.
Email:myasoori@yahoo.com.

2- استاد دانشگاه فردوسی مشهد.

3- دانشجوی دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی.

3- دانشجوی دکتری رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی.

مقدمه

بخش کشاورزی برای پاسخ به نیازها در وضعیت موجود با مشکلات، تنگناها، و کمبودهایی روبه‌رو است که چگونگی مقابله با آن، نقش تعیین‌کننده در رشد و توسعه کشاورزی دارد. یکی از این تنگناها، کوچک بودن واحدهای بهره‌برداری و خرد بودن قطعات اراضی کشاورزی است. این امر در اغلب نظام‌های بهره‌برداری زراعی به ویژه بهره‌برداری‌های خانوادگی در مناطق مختلف ایران یک مشکل دیرینه بوده است و ریشه آن در چگونگی به زیر کشت بردن اراضی کشاورزی و نحوه بهره‌برداری از آن در مراحل مختلف زمانی به ویژه تخصیص اراضی به صورت وقفی، ارث، جهیزیه زنان و ... داشته است. پراکندگی زمین‌ها و کوچکی آنها یکی از موانع اصلی در سر راه افزایش تولید و توسعه کشاورزی است. این عامل در پایین بودن بهره‌وری عوامل تولید (زمین، آب، نیروی انسانی و سرمایه) در مناطق روستایی بسیار اثر گذاشته است. مساحت بهره‌برداری‌های کشاورزی در دهه‌های گذشته کاهش یافته است به نحوی که در طی سال‌های ۱۳۶۷ تا ۱۳۸۲ متوسط بهره‌برداری‌ها از ۶/۵ هکتار به ۴/۱ هکتار رسیده است (یاسوری، ۱۳۸۶: ۷۸). این امر با سیاست‌های محوری در راستای خود اتکایی محصولات استراتژیک منافات داشته و با ادامه این روند چالش‌های جدی در سر راه توسعه کشاورزی و تولید محصولات غذایی قرار دارد. چاره این کار یکپارچه‌سازی اراضی است. در ایران اگرچه یکپارچه‌سازی اراضی با هدف یکپارچه کردن قطعات پراکنده و به حداقل رساندن تعداد آنها سابقه‌ای دیرپا دارد، لیکن به علت کمبود مطالعات اجتماعی، اقتصادی و فنی این امر نتوانسته است توفیق مورد نظر را به دنبال داشته و پراکندگی قطعات اراضی یکی از عناصر ساختار سنتی کشاورزی کشور است که به تدریج کارکردهای مثبت خود را از دست داده تا جایی که در شرایط حاضر مانع اساسی در پیشرفت و ترقی بهره‌برداری‌های دهقانی و به تبع آن در جامعه روستایی و توسعه کشاورزی تبدیل شده است. از آنجایی که مطالعه مکان فعالیت‌های اقتصادی از نظر ساخت و کارکرد و روند تحول از اصول و محورهای جغرافیای اقتصادی است (آسایش، ۱۳۸۱: ۱۲۷) لذا بررسی روند اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی و اثرات آن بر ساخت و کارکرد جوامع روستایی یک ضرورت تلقی می‌گردد.

طرح مساله: در شرایط فعلی کشور، با توجه به تعدد قطعات کشاورزی و مشکلات موجود در سر راه توسعه کشاورزی، اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی اراضی یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. یکپارچه‌سازی زمانی می‌تواند در راستای تحقق توسعه پایدار در سطح ملی و توسعه یکپارچه روستایی قرارگیرد که آن را به عنوان یک نگرش سیستمی و فرایندی در مطالعات برنامه‌ریزی‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و اقدامات عملی مورد توجه قرار گیرد. با چنین نگرشی یکپارچه‌سازی فرایندی خواهد بود که علاوه بر اثرات اقتصادی نظیر؛ افزایش تولید در واحد سطح، بهبود وضعیت اجتماعی، بهبود مدیریت مزرعه (آب، کیفیت خاک، تغییرات در الگوی کشت، ازدیاد محصول، به کارگیری نهاده‌های جدید بهره‌وری و ...)، بهبود حفاظت خاک کاهش هزینه نیروی انسانی، افزایش بکارگیری نهاده‌ها، تسهیل در بکارگیری ماشین‌آلات، صرفه‌جویی در آب و ... در زمینه اجتماعی باعث: افزایش همکاری‌ها و کاهش اختلاف در نواحی روستایی می‌شود (افتخاری، ۱۳۸۵: ۹۶). اجرای یکپارچه‌سازی اراضی نه تنها برای حل مشکل پراکنش بلکه دستیابی به توسعه اقتصادی در نواحی روستایی از طریق فراهم شدن زمینه‌های بهره‌برداری بهینه از عوامل تولید و افزایش ارزش افزوده بخش کشاورزی ضرورت دارد. بیش از دو از مطالعه و اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی در کشور می‌گذرد. به منظور پی بردن به چگونگی اجرا، مشکلات فراروی این قبیل طرح‌ها و همچنین پی بردن به اثرات آن لازم است تا مطالعاتی صورت گیرد. در همین راستا این مطالعه در شهرستان اراک صورت گرفته و هدف آن بررسی و ارزیابی میزان تحقق اهداف طرح یکپارچه‌سازی اراضی در روستاهایی است که طرح در آنها به اجرا درآمده است. ارزیابی طرح‌های یکپارچه‌سازی در مکان‌ها چه قبل و چه پس از اجرا برای مقایسه آثار و عملکرد این طرح‌ها ضروری به نظر می‌رسد. طرح‌های یکپارچه‌سازی اراضی دارای اثرات؛ اقتصادی، اجتماعی و محیطی است. بررسی اثرات و ضرورت‌های این طرح‌ها می‌تواند در شناخت مسائل و پیشبرد اهداف آنها موثر واقع شود. تحقیق حاضر به بررسی اثرات اجتماعی طرح‌های یکپارچه‌سازی اراضی در روستاهای مذکور است. مهم‌ترین ضرورت‌های اجتماعی تحقیق شامل:

۱- آشنایی با پیامدهای منفی و مثبت ناشی از اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی در روستاهای منطقه؛

۲- بررسی و شناسایی اثرات اقتصادی اجتماعی ناشی از اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی در روستاهای منطقه؛

۳- شناسایی مشکلات و موانع اجرایی بر سر راه طرح‌های یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی و چگونگی حل و رویارویی با آنها و انتقال راهکارهای مناسب به سایر نواحی.

اهداف تحقیق

۱- بررسی میزان اثرات طرح‌های یکپارچه‌سازی افزایش ظرفیت‌های فرهنگی اجتماعی خانوارهای روستایی و همکاری‌های جمعی آنان

۲- بررسی میزان رضایت‌مندی کشاورزان از اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی در منطقه مورد مطالعه.

سوالات تحقیق

مهم‌ترین سوالاتی را که می‌توان در این تحقیق مورد توجه قرار داد، عبارتند از:

۱- آیا بهره‌برداران از اثرات و تبعات ناشی از یکپارچه‌سازی اراضی رضایت دارند؟

۲- آیا یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی در افزایش همکاری‌های جمعی، ایجاد اوقات فراغت و ایجاد تشکل‌های مردمی مؤثر بوده است؟

در شهرستان اراک طرح‌های یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی از اواسط دهه ۱۳۷۰ در ده روستا آغاز گردید. تعداد بهره‌بردارانی که در طرح‌های یکپارچه‌سازی شرکت کردند، ۴۱۰ بهره‌بردار بوده‌اند که قطعات زراعی آنها قبل از اجرای طرح یکپارچه‌سازی به طور متوسط ۱۴/۵ قطعه بوده است که پس از اجرای طرح به طور متوسط به ۳/۲ قطعه کاهش یافته است (صابونچی، ۱۳۸۷: ۹۷). این امر علی‌رغم حل یکسری مشکلات، خود عوامل و تبعات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را به دنبال داشته است که جهت پرهیز از تبعات نامطلوب آنها در اجرای طرح‌های بعدی بهتر است نتایج این طرح‌ها مورد ارزیابی قرار گیرند. این امر دقیقاً مسأله‌ای است که این پژوهش به دنبال آن است.

مواد و روش‌ها

روش تحقیق در این پژوهش استقرایی بوده و نوع تحقیق نیز توصیفی با روش زمینه‌یابی یا تحقیق پیمایشی است (survey research). که اطلاعات به طور مستقیم از گروه‌های هدف (بهره‌برداران سرپرست خانوار) جمع‌آوری شده است. جامعه آماری در این پژوهش تعداد ۴۱۰ بهره‌بردار است که در طی سال‌های (۱۳۸۴-۱۳۷۶) اراضی آنها توسط وزارت کشاورزی (مدیریت آب و خاک) یکپارچه شده است. این کار حجم زیادی پرسش‌نامه و کارهای میدانی را می‌طلبد ولی به لحاظ رعایت دقت در جمع‌آوری نظرات نه تنها این کار انجام گرفته است بلکه تعدادی بهره‌بردار غیرمشمول نیز مورد ارزیابی قرار گرفته است. متغیرهای وابسته در این پژوهش شامل؛ اوقات فراغت، اختلافات بر سر آب و زمین، رضایت از کشاورزی، و متغیر مستقل طرح یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی است. برای سنجش متغیرها از داده‌های اسمی، ترتیبی و فاصله‌ای استفاده شده است.

ابزار جمع‌آوری داده‌ها

۱- روش کتابخانه‌ای که شامل استفاده از آمارنامه‌ها، اسناد، کتب، پایان‌نامه‌ها و منابع اینترنتی می‌باشد.

۲- روش پیمایشی جهت مصاحبه و تکمیل پرسش‌نامه که شامل ۱۱ پرسش باز و ۲۷ پرسش بسته می‌باشد، که در پرسش‌نامه‌ها برای سنجش نگرش کشاورزان نسبت به موافقت یا مخالفت با طرح یکپارچه‌سازی از طیف لیکرت و گاتمن استفاده شده است. جهت بررسی دیدگاه‌های کارشناسان و نظرات شوراهای اسلامی روستاهای هدف، از روش مصاحبه بی‌رهنمود استفاده شده است.

دیدگاه‌های موجود در ارتباط با یکپارچه‌سازی اراضی

مروری بر سیر تاریخی نظریات ارایه شده در ارتباط با کالبدشناسی و آسیب‌شناسی پدیده یکپارچه‌سازی اراضی مؤید این نکته است که فرایند یکپارچه‌سازی اراضی مجموعه‌ای از عواملی است که در یک کلیت تام‌گرایانه و نظام‌مند متغیرهای متنوعی اعم از اجتماعی،

اقتصادی، فرهنگی سیاسی و فنی و تکنیکی را در خود به همراه دارد. از سوی دیگر منافع اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی هر چند وابسته به آثار کشاورزی است، لیکن این آثار دارای جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی، محیطی نیز بوده و بر سایر بخش‌های اقتصادی تأثیر می‌گذارد. از این‌رو است که کشورهای جهان با وجود اختلاف در سیستم حکومتی، ارزش‌ها، جهان‌بینی‌ها و سیستم اعتقادی و نظام اقتصادی و قرار گرفتن در هر سطحی از مراحل توسعه و نیز علیرغم انتخاب راهبردهای مختلف چون نوسازی (فن سالارانه، اصلاح‌طلبانه و مبتنی بر بازار آزاد) و دگرگون‌سازی یا رادیکال، مخالف شیوه بهره‌برداری قطعه‌ای (پراکنده) هستند و برای حل این معضل، انجام یکپارچه‌سازی را یک ضرورت دانسته و بدان اقدام کرده‌اند (افتخاری، ۱۳۸۵: ۳۶۲).

یکپارچه‌سازی اراضی تنها یک اصطلاح تکنیکی و فنی برای ساختار مجدد مالکیت زمین از طریق یکپارچه‌سازی کامل در سطح خانوار، تحدید قطعات پراکنده نیست، اگر چه به قول ادوارز توجه به سازه‌هایی نظیر تناسب نسبی اراضی، تعداد بلوک‌ها و فاصله بین بلوک‌ها در فرایند اجرایی ضروری می‌نماید، اما به نظر می‌رسد پارادایمی که یکپارچه‌سازی اراضی را به مجموعه‌ای از مداخله‌گرهای تکنیکی تقلیل می‌دهد، تبیین‌کننده و قضایای مربوط به یکپارچه کردن اراضی خرده‌دهقانان با توجه به خرده‌فرهنگ‌های حاکم بر جوامع روستایی و تاخر فرهنگی زارعان خرده‌پا، خصوصاً در جوامع کمتر توسعه یافته نمی‌باشد (شیرزاد، ۱۳۸۶: ۲۴۲).

نظریه‌های مختلفی از سوی محققان برای تبیین پدیده یکپارچه‌سازی اراضی مطرح شده است و عنایت به مطالعات و بررسی‌های انجام شده می‌توان آنها را به سه دیدگاه اقتصادی، اکولوژیکی و فرهنگی - اجتماعی تقسیم‌بندی کرد:

دیدگاه اقتصادی: در این دیدگاه با توجه به اصول و نظریه‌های تولید مباحثی از جمله؛ صرفه‌جویی در زمینه‌های آب، زمین و نهاده‌های تولیدی، توسعه راه‌های ارتباطی بین مزرعه‌ای، استفاده بهینه از ماشین‌آلات، افزایش راندمان در عوامل تولید و نیروی کار، زمین و سرمایه، الگوی مناسب کشت، کاهش هزینه‌ها، افزایش درآمد و ... اشاره کرده‌اند. جانسون

در مطالعات خود خاطرنشان می‌سازد که از نظر تئوریک، پراکندگی اراضی در جوامعی که اشکال زمین دارای تنوع فضایی می‌باشد و به کارگیری حداقل تکنیک‌های سرمایه‌بر، پایین بودن میزان تخصص، غلبه تولید خانوادگی (اقتصاد معیشتی) بر تولید بازار از مشخصات بارز آنهاست، از نظر اقتصادی، عقلانی و منطقی می‌باشد. (افتخاری، ۱۳۸۵: ۷۳).

دیدگاه اکولوژیکی: در این دیدگاه کنش متقابل انسان و محیط در چارچوب سیستم‌های کشاورزی مورد توجه قرار می‌گیرد و تاثیر رفتارهای انسان بر سیستم‌های کشاورزی، سازماندهی فضایی کشاورزی، تعادل‌ها و عدم تعادل‌های محیطی به ویژه در زمینه‌های حفاظت خاک، فرسایش خاک و به طور کلی اثر فعالیت‌های انسان روی محیط و منابع محیطی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت به اثرات محیط تغییر یافته و سازماندهی شده روی حاصل‌خیزی خاک و ضایعات ارگانیکی، حاصل از نهاده‌های کشاورزی بر منابع آب و خاک و انسان توجه می‌شود به عبارت دیگر مسایل مدیریت آب و خاک و بهره‌وری در چارچوب مدیریت مزرعه و اشکال بهره‌برداری‌ها به دقت مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. از این رو متخصصان رشته‌های مختلف در ارتباط با توسعه روستایی از این دیدگاه نیز به نقش یکپارچگی نواحی کشاورزی در تعادل بخشی به محیط زیست به ویژه حفاظت آب و خاک پرداخته‌اند، به طور مثال آنها معتقدند یکپارچه‌سازی اراضی با امکان حفاظت خاک، تسهیل آبیاری، زهکشی و افزایش بهره‌وری خاک و سایر عوامل، بهبود اراضی را تسهیل می‌کند.

دیدگاه اجتماعی: در این دیدگاه نیز برآیند رفتاری حاصل از کنش متقابل انسان و محیط در چارچوب ساختار اراضی کشاورزی یکپارچه شده از بعد اجتماعی (حقوقی، اجرایی، تصمیمات سیاسی، همکاری‌ها و...) مورد توجه قرار می‌گیرد. مطالعات انجام شده توسط محققان حاکی از آن است یکپارچه‌سازی اراضی در افزایش روحیه همکاری و تعاون مؤثر است. همچنین یکپارچه‌سازی باعث تسهیل در اجرای تصمیمات سیاسی و در کاهش اختلافات و مشاجرات بسیار تاثیر گذار است. «بروک» و «حیدری» به طور قطع و «افتخاری» با اندکی مسامحه از نظری کاملاً اجتماعی و جامعه‌شناختی به پدیده یکپارچه‌سازی اراضی پرداخته‌اند (اگر چه نمی‌توان منکر حضور متغیرهای اقتصادی در تحلیل‌های آنان شد). به عقیده این محققان

سازه‌های اجتماعی مانند تعاون، نهادمندی و نهادسازی در روستاها، همیاری‌های اجتماعی، همکاری‌های روستایی، مشارکت و همدلی در بین مولدان و ... همگی در تعامل با پدیده یکپارچه‌سازی، آثار تشدیدکننده و زنجیره‌ای دارند. یکپارچه‌سازی باعث ایجاد حس همکاری گروهی، توسعه مشارکتی و توسعه درونزای روستایی (اوکلی، ۱۳۷۰: ۳۹)، ایجاد اوقات فراغت بخصوص بین زنان و پرداختن به فراگیری سواد و تربیت فرزندان، تغذیه مناسب فرزندان و پرداختن به فعالیت‌های دیگر برای افزایش درآمد خانوار می‌گردد (تقوایی، ۱۳۷۶: ۲۷).

در هر حال مرور پیشینه نگاه‌های نظری مرتبط با یکپارچه‌سازی اراضی بیانگر این امر است که قوی‌ترین جنبه برنامه یکپارچگی اراضی، ساختار سازمانی آن است که به طور وسیعی با شرایط اجتماعی، اقتصادی، بوم‌شناختی، فرهنگی و جامعه روستایی و مسایل روانی دهقانان ارتباط دارد. آنچه موفقیت طرح یکپارچه‌سازی اراضی را به عنوان یکی از سازه‌های عمده دگرگونی در بخش کشاورزی تضمین می‌نماید، داشتن دیدگاهی تام‌گرایانه و کل‌نگر است. بستر نرم‌افزاری که مجموعه‌ای از سازه‌های اجتماعی، اقتصادی، روان‌شناختی، فرهنگی، سیاسی را در تعامل یا تقابل با متغیرهای فنی تکنیکی در فرایند تولید زراعی با خود به همراه دارد.

وجود مشکلات و تنگناهایی از قبیل، ساخت سنتی شبکه آبیاری، پراکنش قطعات زراعی (به طور میانگین ۱۴/۵ قطعه)، پایین بودن راندمان تولید، ممنوعیت حفر چاه و کمبود آب و کم بودن سطح واحد زراعی، عدم برابری مساحت اراضی هر کشاورز نسبت به هر سهم (به علت وجود قطعات، کهنه باغ و یا خرید و فروش قسمتی از اراضی یک کشاورز) کم بودن عرض و زیاد بودن طول زمین متعلق به هر کشاورز به همراه مشکلات معیشتی و نزاع بر سر آب و زمین در منطقه مورد مطالعه ضرورت انتخاب دیدگاه اقتصادی و اجتماعی را مطرح می‌سازد، با این وجود بررسی شاخص‌های اساسی مربوط به این دو دیدگاه تا حدی امکان نگرش وسیع در مورد اثرات طرح یکپارچه‌سازی اراضی را فراهم می‌سازد.

در زمینه اجتماعی، یکپارچه‌سازی با کاهش اختلاف بر سر آب و زمین، افزایش رضایتمندی از کار کشاورزی و افزایش اوقات فراغت زمینه را برای افزایش ظرفیت‌های اجتماعی فرهنگی مهیا می‌سازد. با افزایش درآمد روستاییان که جزء مهم‌ترین اثرات اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی از بعد اقتصادی است و افزایش ظرفیت‌های فرهنگی و گسترش انسجام اجتماعی می‌گردد. برای سنجش انسجام اجتماعی از شاخص‌های؛ گرایش روستائیان نسبت به یکدیگر، میزان تعامل اجتماعی و میزان نزاع‌های جمعی و اختلاف سیاسی بین آنها استفاده می‌شود (ازکیا، ۱۳۸۳: ۲۸۷). بنابر این در طرح‌های یکپارچه‌سازی اراضی با ایجاد زمینه‌های همکاری جمعی و کاهش اختلافات بر سر آب و زمین در نهایت فراهم شدن زمینه‌های گسترش انسجام اجتماعی فراهم می‌شود.

پیشینه تحقیق

در زمینه جنبه‌های گوناگون اثرات یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی و ارزیابی آن پژوهش‌های متعددی در ایران و سایر کشورها انجام گرفته است که به برخی از آنها اشاره می‌گردد:

- بر اساس مطالعات میدانی انجام شده در بخش وسیعی از هند (بیش از ۸۰ هزار روستا) مزایای حاصل از یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی در ابعاد مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و اکولوژیکی چون بهبود مدیریت آب و خاک، صرفه‌جویی در زمان، کاهش هزینه‌های تولید، افزایش درآمد، استفاده از نهاده‌های جدید و ماشین‌آلات و ... را نام برده و اضافه می‌کند یکپارچه‌سازی باعث تحول در زندگی روستایی شده در نهایت زمینه را برای دستیابی به اهداف توسعه فراهم کرده است (Zaheer, 1975: 121).

- لدبنرگ (۱۹۹۰) در مطالعات میدانی در هند، مزایای حاصل از یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی را در این روستاها چنین بیان می‌کند: "یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی دارای منافع بی‌شماری بوده است و در این روستاها یکپارچگی با کاهش تنوع فضایی پراکنش (کاهش تعداد قطعات) و فراهم کردن جاده و کانال‌های آبیاری و شکل‌دهی هندسی به واحدهای بهره‌برداری، تغییرات فضایی را در بهره‌برداری‌ها و روستاها به وجود آورده و در نهایت با انجام این مهم، صرفه‌جویی در وقت، افزایش همکاری‌ها، افزایش نظارت، کاهش

اختلافات و افزایش توان تصمیم‌گیری مستقل در میان بهره‌برداران و ایجاد فرصت‌های جدید برای سرمایه‌گذاری، موجب تغییر کشت و افزایش درآمد روستائیان و بهبود وضع زندگی آنان گردید. این تغییرات در همه اقشار روستایی، حتی فقیرترین آنها به وجود آمده است.

علاوه بر موارد فوق، مطالعات فائو در مورد ارزیابی اثرات طرح‌های یکپارچه‌سازی این نکته را یادآور می‌شود که روش‌های گوناگون ارزشیابی پروژه‌های ساماندهی و یکپارچگی اراضی در هر منطقه و با توجه به شرایط خاص اجرای پروژه تغییر می‌کند. از این رو برای ارزشیابی، مناسب، کارایی، اثربخشی، سودمندی و پایداری به کارگیری شاخص‌های مختلف ارزیابی ضروری است (FAO; GTZ, 2002: 95).

- وثوقی و دیگران (۱۳۶۴: ۱۴۰) گزارش مقدماتی: بررسی مشکلات اقتصادی اجتماعی ناشی از پراکندگی در قالب واحد کشاورزی سنتی شهرستان شازند (استان مرکزی). این مطالعه نشان می‌دهد که یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی در روستاهای این شهرستان منجر به افزایش محصولات (ناشی از عواملی چون افزایش سطح زیر کشت، افزایش مقدار آب و افزایش بازدهی و کاهش هزینه‌های تولید ناشی از کاهش ساعات کار، کاهش فاصله، کاهش ساعات کار آبیاری، کاهش هزینه شخم، کاهش هزینه‌های حمل و نقل) و در نهایت موجب افزایش درآمد روستائیان و بهبود وضع زندگی آنها شده است.

- شهبازی (۱۳۶۷: ۵۶۰). در مطالعات خود در نهاوند و کرمانشاه در مورد فواید یکپارچگی به این نکته اشاره می‌کند که درک مزایای یکپارچگی توسط روستائیان از طریق برنامه‌های آموزشی و غیره، در حرکت به سوی آن است. انگیزه‌های حمایتی نیز می‌تواند مکمل این کار باشد. واحدهای مسئول توسعه کشاورزی و عمران روستایی می‌توانند انگیزه‌های مشروع، مفید و مؤثری از طریق اعطای امتیازات خاص برای داوطلبان امر یکپارچگی تدارک و در طول برنامه‌های ویژه پیگیری نمایند.

- رکن‌الدین افتخاری (۱۳۷۰). مطالعات وی در ۴۰ روستای منطقه فلاورجان در ارتباط با محاسن یکپارچه‌سازی چه از دیدگاه کشاورزان، چه از یافته‌های میدانی، حاکی از آن است که میان آثار و نتایج، سهولت و افزایش استفاده از ماشین‌آلات، بهبود روند ماشینی شدن کشاورزی،

افزایش بازده زمین در واحد سطح، افزایش همکاری، کاهش اختلافات، افزایش درآمد زمین، گسترش زراعت و صرفه‌جویی در وقت و آب مؤثرترین نتایج مثبتی هستند که از طریق یکپارچه‌سازی در روستاهای مورد آزمایش برای جمعیت بهره‌بردار کشاورز به وجود آمده است.

- حیدری (۱۳۷۵: ۱۸۶). تحت عنوان «یکپارچگی اراضی و توسعه کشاورزی» او در نتیجه مطالعه خود که در استان کرمانشاه انجام داده است به این نکته اشاره می‌کند که با یکپارچه شدن قطعات زراعی میزان تلفات آب، زمین، نیروی کار، بذر و سایر عوامل تولید را به میزان قابل توجهی کاهش می‌دهد. همچنین روابط اجتماعی تولید به وجه رضایت‌بخشی اصلاح می‌شود و اختلافات و درگیری‌های ناشی از پراکندگی رفع می‌شود.

- آشکار آهنگر کلایی و همکاران (۱۳۸۵: ۱۵۱) تحت عنوان «بررسی نگرش کشاورزان به طرح یکپارچه‌سازی اراضی در شالیزارهای مازندران»

مطالعات آنها در شهرستان جویبار نشان می‌دهد، مهم‌ترین اولویت‌های بازدارنده در مسیر توسعه طرح یکپارچه‌سازی مسائل فرهنگی و اجتماعی است.

به طور کلی مرور مطالعات صورت گرفته در مورد یکپارچه‌سازی جنبه‌های مرتبط سیاسی، قانونی، مالی، اقتصادی، اجتماعی، بوم‌شناختی طرح و امکان اثبات تأثیرات مثبت و تحلیل‌های مقایسه‌ای فراهم می‌آورد. تأکید بر اهمیت منافع مالی و تأثیرات مثبت اجتماعی، تأکید بر تدوین و تصویب قانون یکپارچه‌سازی، اهمیت جنبه‌های فنی و کاربرد فناوری‌های موجود و اهمیت و ضرورت بر فناوری‌های کم هزینه همه نکاتی هستند که در بررسی پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه یکپارچه‌سازی اهمیت شایانی دارند. اجرای مهم‌ترین شرط اجرای عملیات یکپارچه‌سازی اراضی، کاربرد رهیافت مشارکتی به صورت ترکیب روش‌های سنتی یکپارچه‌سازی اراضی با فناوری‌های مدیریتی مبتنی بر داده‌های پیشرفته فضایی و ماهواره‌ای است. زیرا با تکیه صرف به فناوری‌های سنتی، ممکن است تکمیل فرایند یکپارچه‌سازی اراضی یک روستا و جلب رضایت همه کشاورزان ۲۵ سال و یا بیشتر به طول انجامد (Riddel, 2000: 135).

مرور مطالعات یکپارچه‌سازی اراضی نقش نظام‌های مطالعاتی چندنظمی و محققانی از

رشته‌های مختلف مرتبط (علوم کشاورزی، ترویج، اقتصاد کشاورزی و...) را آشکار می‌سازد. و در نهایت ارزیابی صورت گرفته طرح‌های یکپارچه‌سازی، امکان شناخت پیامدهای مثبت و منفی (اقتصادی، اجتماعی، محیطی) را طرح‌های یکپارچه‌سازی را فراهم می‌سازد. بنابراین یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی باید برنامه‌های وسیعی شامل برنامه‌ریزی منطقه‌ای، تهیه و آماده‌سازی زیرساخت‌های روستایی، تأمین اعتبارات و بازسازی نهادها و تشکل‌های روستایی را دربرگیرد.

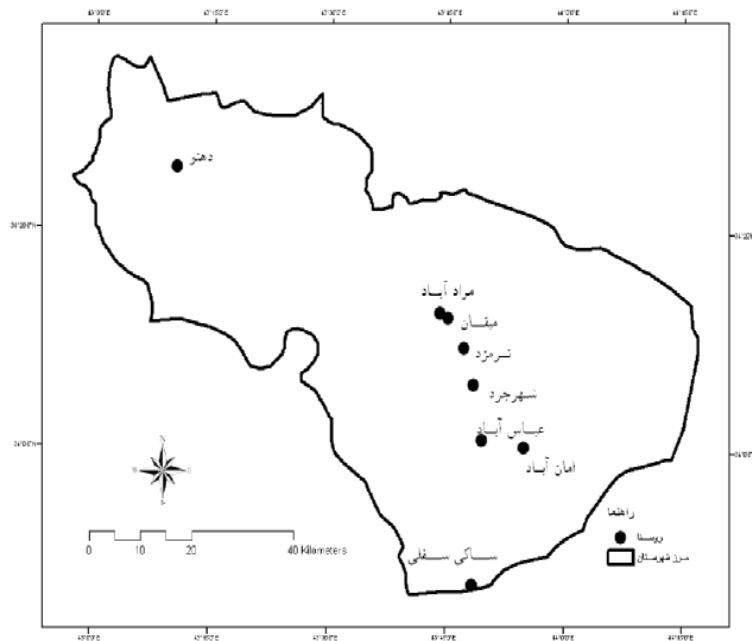
منطقه مورد مطالعه

منطقه مورد مطالعه روستاهای شهرستان اراک است که طرح‌های یکپارچه‌سازی در آنها از سوی مدیریت آب و خاک سازمان جهاد کشاورزی شهرستان اراک انجام گرفته است. در مجموع ۴۱۰ بهره‌بردار در این روستاها مشمول طرح یکپارچه‌سازی شده‌اند. بر اساس داده‌های جدول زیر خانوارهای مشمول طرح یکپارچه‌سازی بین ۱۸/۲ تا ۸۱/۱ درصد متغیر است. بدین ترتیب روستای مرادآباد با ۸۱/۱ درصد و روستای امان‌آباد با ۱۸/۲ درصد، به ترتیب بیشترین و کمترین خانوارهایی که مشمول طرح یکپارچه‌سازی شده‌اند را به خود اختصاص می‌دهند. در مجموع از ۲۷۳ آبادی دارای سکنه (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مرکزی، ۱۳۸۲) طرح یکپارچه‌سازی در ۸ آبادی صورت گرفته است.

جدول شماره (۱) توزیع درصد خانوارهای مشمول طرح یکپارچه‌سازی

نام روستا	نام دهستان	۱۳۸۵		تعداد خانوارهای مشمول طرح	درصد
		خانوار	جمعیت		
امان‌آباد	امان‌آباد	۵۶۶	۱۹۲۶	۱۰۳	۱۸/۱۹
ترمزد	مشهد میقان	۱۲۹	۴۲۵	۳۷	۲۶/۶۸
دهنو	خنداب	۱۷۱	۶۷۳	۹۰	۵۲/۶۳
ساکی سفلی	شمس‌آباد	۵۶	۲۰۴	۳۳	۵۸/۹۲
شهرچرد	معصومیه	۱۱۱	۳۹۰	۶۴	۵۷/۶۵
عباس‌آباد	داود‌آباد	۹	۳۰	۱۲	۴۰
مراد‌آباد	مشهد میقان	۵۳	۱۸۵	۴۳	۸۱/۱۳
میقان	مشهد میقان	۱۲۷	۳۹۶	۲۸	۲۲/۰۴

مأخذ: اطلاعات میدانی، ۱۳۸۶.

نقشه شماره (۱) موقعیت روستاهای شهرستان اراک که طرح یکپارچه‌سازی در آنها اجرا شده

چگونگی اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی در شهرستان اراک

همانطور که قبلاً عنوان شد یکپارچه‌سازی اراضی منطقه مورد مطالعه در سطح ۸ روستا انجام گرفته است (این طرح در روستای امان‌آباد در دو مزرعه به نام‌های آقا حسنی و مشاع شماره ۱ و همچنین در روستای مرادآباد در دو مزرعه به نام‌های مزرعه مرادآباد و مزرعه هشتادقان صورت گرفته است). کل اراضی مشمول این طرح در سطح روستاهای مورد مطالعه حدود ۱۵۴۹ هکتار از کل ۵۴۷۸ هکتار اراضی یا حدود ۲۸/۲ درصد کل اراضی است که به علت یک سری مسائل به ویژه مشارکت و درخواست بهره‌برداران جهت یکپارچه‌سازی، درصد فوق‌الذکر در بعضی از روستاها به ویژه روستاهای بزرگ، کم است. (به عنوان مثال در امان‌آباد ۴/۵ درصد از کل اراضی یکپارچه‌سازی صورت گرفته است). این در

حالی است که روستاهای کوچک مانند ساکی سفلی با ۱۲۰ هکتار کل اراضی معادل ۱۰۷ یا ۸۹/۱ درصد اراضی یکپارچه‌سازی صورت گرفته است. آنچه در این میان مهم جلوه می‌کند تحت مجموعه عواملی که بعداً به آنها اشاره خواهد شد، این طرح علاوه بر یکپارچه‌سازی موجب افزایش سطح زیر کشت نیز شده است که به مرور مورد بررسی قرار می‌گیرد.

با توجه به تغییرات به وجود آمده در نظام‌های بهره‌برداری در روستاهای شهرستان اراک در طول زمان به ویژه در دهه‌های اخیر، نه تنها موجب پراکندگی هر چه بیشتر قطعات بهره‌برداران گردیده است بلکه اصلاح نظام‌های بهره‌برداری در این منطقه را نیز با مشکلات متعددی مواجه کرده است، که حل هر یک از مشکلات ساز و کار مناسب و مطلوب خود را طلب می‌کند. مهم‌ترین مشکلات موجود در نظام‌های بهره‌برداری عبارتند از:

- ۱- حذف یا از بین رفتن کشتخان
- ۲- زیاد بودن تعداد قطعات (پشک) در هر کشتخان
- ۳- پراکنده بودن باغ‌ها و قطعات افراد یک دانگ در نقاط مختلف قلمرو روستا
- ۴- ثابت نبودن سهم آب یا زمین افراد یک دانگ
- ۵- عدم هماهنگی در میزان دانگ آب و دانگ زمین
- ۶- نامناسب بودن ابعاد قطعات (عرض کم و طول زیاد)
- ۷- مالکیت بعضی از کشاورزان در چند دانگ به علت خرید و فروش سهم نسق زراعی

...و

اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی در شهرستان اراک که از اواسط دهه ۷۰ آغاز گردیده است، به نظر می‌رسد توانسته است تا حدودی در رفع پاره‌ای از مشکلات ذکر شده در نظام‌های بهره‌برداری دهقانی مؤثر باشد. طرح‌های یکپارچه‌سازی با عنوان طرح «یکپارچه‌سازی و تجهیز و نوسازی اراضی کشاورزی و راه‌های بین مزارع» توسط سازمان جهاد کشاورزی اجرا می‌شود. این سازمان در چارچوب شرح وظایف تفصیلی وزارت مطبوع عهده‌دار وظایف سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و نظارت بر عمران و توسعه روستایی، در قالب اجرای طرح‌های

مختلف از جمله طرح یکپارچه‌سازی بوده و مهم‌ترین اهداف اجرای این طرح را افزایش درآمد، صرفه‌جویی در منابع آب و خاک و... می‌داند. جدول شماره ۲ تعداد دانگ و سهم اراضی بهره‌برداران را در روستاهای مورد مطالعه نشان می‌دهد.

جدول شماره (۲) تعداد دانگ و سهم اراضی بهره‌برداران در روستاهای مورد مطالعه

نام روستا	نام مزرعه	تعداد دانگ	تعداد بهره‌برداران	تعداد سهم (شعیر)	نوع مالکیت اولیه	سال شروع طرح	سال اتمام طرح
امان‌آباد	آقا حسنی	۷	۱۱	۱۱۲	مشاع	۱۳۷۷	۱۳۷۸
	مشاع شماره ۱	۶	۹۲	۹۶	مشاع	۱۳۷۷	۱۳۷۸
ترمزد	جوشن	۵	۳۷	۱۶۰	مشاع	۱۳۸۲	۱۳۸۴
دهنو	-	۶	۹۰	۷۲	مشاع	۱۳۷۸	۱۳۸۱
ساکی سفلی	-	۷	۳۳	۱۱۲	مشاع	۱۳۷۵	۱۳۷۶
شهرجرد	-	۸	۶۴	۱۲۸	مشاع	۱۳۸۰	۱۳۸۱
عباس‌آباد	-	۷	۱۲	۱۱۲	مشاع	۱۳۸۱	۱۳۸۲
مراد‌آباد	مزرعه مراد‌آباد	۷	۲۱	۱۱۲	مشاع	۱۳۸۰	۱۳۸۱
	هشتادقان	۷	۲۲	۱۱۲	مشاع	۱۳۸۰	۱۳۸۱
میقان	چهار بهره‌ای‌ها	۴	۲۸	۳۲	مشاع	۱۳۸۲	۱۳۸۳

مأخذ: اطلاعات میدانی، ۱۳۸۶

برای اجرای طرح مذکور در روستاها شرایطی برای کشاورزان در نظر گرفته شده است که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- بهره‌بردار باید خود راساً مالک اراضی بوده و یا به صورت اجاره ۹۹ ساله زمین را در اختیار داشته باشد و یا دارای وکالتنامه از مالک اصلی باشد.

۲- اراضی بهره‌برداران باید دارای حقابه از رودخانه - چاه - چشمه و... باشند.

۳- بهره‌بردار باید توانایی پرداخت خودیاری را داشته باشد. (در ردیف اعتباری طرح‌های استانی، طرح یکپارچه‌سازی در بخش اجرا به صورت ۷۰ درصد دولتی و ۳۰ درصد از طریق مشارکتی (خودیاری) جذب خواهد شد.)

۴- توافق روستاییان و تضمین پرداخت خودیاری از طرف آنها، که بدون توافق صددرصد بهره‌برداران امکان یکپارچه کردن اراضی وجود ندارد. بنابراین لازم است در راستای جلب موافقت بهره‌برداران در اغلب موارد تمهیداتی اعمال گردد تا رضایت آنها جهت یکپارچه سازی در نتیجه آگاهی از تبعات آن حاصل شود (مدیریت آب و خاک، ۱۳۸۶: ۴).

نتایج بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد که روستائیان اقدامات زیر را در افزایش میل به پذیرش طرح‌های یکپارچه‌سازی موثر می‌دانند:

۱- برگزاری کلاس‌های ترویجی مرکز خدمات جهاد کشاورزی ۲- تشویق اعضای شورا ۳- علاقه و خواسته خود بهره‌بردار از مهم‌ترین اولویت‌های تأثیرگذار در پذیرش و توافق در اجرای طرح بوده‌اند. مخالفین طرح در حال حاضر، عدم برخورداری از عدالت در تقسیم‌بندی اراضی زراعی را دلیل بر مخالفت خود ذکر کرده‌اند. برخی از بهره‌برداران در کلاس‌های ترویجی مرکز خدمات کشاورزی شرکت نداشته‌اند. این عده دلایل عدم حضور خود را: داشتن شغل دوم، مشکلات و درگیری شغلی (کارکشاورزی) اختلاف با شورا، عدم تمایل زیاد با طرح، بیماری، سفر، و... ذکر کرده‌اند.

در متغیر بودن سطح شمول طرح در روستاهای مختلف عواملی از قبیل تعداد بهره‌برداران، طول کشیدن مدت اجرای طرح، عدم توافق برخی بهره‌برداران، نوع و میزان منبع تأمین آب زراعی و چگونگی دسترسی به آن، میزان پراکندگی قطعات، عوامل طبیعی، و... تأثیرگذار هستند. فرایند یکپارچه سازی در روستاهای شهرستان اراک به شیوه علمی (در غالب طرح انهار و تجهیز نوسازی مزارع) صورت پذیرفته است. میزان آگاهی بهره‌برداران از فرایند اجرایی طرح‌های یکپارچه‌سازی در روستاهای مورد مطالعه از این لحاظ می‌تواند حائز اهمیت باشد، که بهره‌برداران تا چه میزان از بخش‌های فنی و اجرایی طرح و مراحل مختلف آن آگاه هستند. از دیدگاه کشاورزان فرایند اجرایی طرح یکپارچه‌سازی شامل:

۱- نقشه برداری ۲- تسطیح اراضی ۳- احداث راه دسترسی بین مزارع ۴- لوله‌گذاری یا (جدول‌گذاری)، ۵- تقسیم زمین بین اعضا. تمامی روستاهای مورد مطالعه بر طبق اظهار نظر

بهره‌برداران، تمام مراحل فوق‌الذکر در هنگام اجرا و پیاده شدن طرح صورت گرفته است. لازم به توضیح است در مرحله نقشه‌برداری در آغاز اجرای طرح به شیوه سنتی و به روش مساحی و ترسیم کروکی با مقیاس مشخص ترسیم می‌شده است. ولی در حال حاضر به لحاظ پیشرفت این مرحله از فرایند اجرایی یکپارچه‌سازی نقشه‌برداری توپوگرافی صورت می‌پذیرد. تصاویر زیر تفاوت شیوه نقشه‌برداری در طول زمان و همزمان با گذشت از اجرای طرح را به خوبی نمایش می‌دهد.

بررسی اثرات اجتماعی طرح‌های یکپارچه‌سازی

بررسی اثرات اجتماعی طرح‌های یکپارچه‌سازی که روی تمام نگرش‌های کشاورزان مؤثر واقع می‌شود، می‌تواند جهت بررسی در چارچوب موارد زیر مورد توجه قرار گیرد. اثرات اجتماعی یکپارچه‌سازی اراضی می‌تواند خود را در چگونگی تنظیم رفتار و فعالیت‌های محلی در روستاها نشان دهد که می‌توان اثرات آن را از دیدگاه خود روستاییان بر اساس جدول زیر بیان داشت. بدیهی است یکپارچه‌سازی اراضی و تغییر ساختار زمین‌های زراعی که یک سری کارهای جمعی را طلب می‌کرد کاهش می‌دهد ولی خود موجب بروز فعالیت‌های جدید جمعی در سطح روستاها می‌شود.

اگرچه به نظر می‌رسد با اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی میزان تشکل‌ها و همکاری‌های گروهی و میزان مشارکت روستاییان نیز افزایش می‌یابد. با مقایسه فعالیت‌ها و کارهای جمعی صورت گرفته توسط کشاورزان در زمان قبل و بعد موارد زیر قابل درک است. این فعالیت‌ها چندان تحقق نیافته و فعالیت‌های جمعی به سمت و سوی دیگر سوق پیدا کرده است. همانطور که داده‌های جدول ۳ نشان می‌دهد در گذشته بیشترین کارهای گروهی و فعالیت گروهی از سوی کشاورزان در زمینه مراحل کاشت و برداشت، لایه رومی قنات‌ها و تمیز کردن جوی‌های انتقال آب صورت می‌گرفته است. با از بین رفتن قنات‌ها و انتقال آب در لوله‌ها، مکانیزه شدن فعالیت‌های کشاورزی به ویژه در هنگام برداشت محصول، از میان برداشتن مرزها و... اکنون کمک و مساعدت کشاورزان به صورت دیگری نمود پیدا کرده است.

جدول شماره (۳) توزیع نظرات بهره‌برداران در مورد فعالیت‌های جمعی صورت گرفته در قبل از یکپارچه‌سازی

ردیف	نوع فعالیت گروهی قبل از یکپارچه‌سازی	قبل از طرح		بعد از طرح	
		تعداد درصد	تعداد درصد	تعداد درصد	تعداد درصد
۱	کاشت و برداشت محصول	۳۹۰	۹۵	۲۲۸	۵۶
۲	لایه‌روبی قنات‌ها و تمیز کردن جوی‌های انتقال آب (بیل‌داری)	۳۶۸	۹۰	۱۲۴	۳۰
۳	کمک به یکدیگر در هنگام آبیاری اراضی کشاورزی	۳۴۸	۸۵	۱۱۰	۲۷
۴	کمک به نگهداری و حفاظت از باغ‌ها و مزارع	۲۱۲	۵۲	-	-
۵	مرزبندی مزارع	۲۱۲	۵۲	-	-
۶	تعمیر لوله‌های آبیاری	-	-	۳۱۹	۷۸
۷	تشکیل تیم‌های ورزشی	-	-	۲۲۸	۵۶
۸	تشکیل شرکت تعاونی	-	-	۱۲۹	۳۱
۹	کمک در ساخت مسجد، حسینیه، مدرسه	۳۲۸	۸۰	۱۴۸	۳۶
۱۰	سایر کارها	۱۱۰	۲۷	۱۴	۳

ماخذ: اطلاعات میدانی، ۱۳۸۶.

با مقایسه به زمینه‌های همکاری در قبل و بعد از اجرای طرح می‌توان به تفاوت‌های ناشی از نوع فعالیت‌های گروهی پی برد. با اجرای طرح یکپارچه‌سازی و اعمال شیوه‌های جدید انتقال آب، برداشت محصول به صورت مکانیزه، از میان رفتن مرزبندی‌های بین قطعات اراضی کشاورزی و... طبیعی است که فعالیت‌های گروهی در موارد ذکر شده در مکان‌های مشمول طرح یکپارچه‌سازی، کاهش می‌یابد و بیشتر به سمت و سوی عمران و آبادی روستاها یا فعالیت‌های در فرهنگی - ورزشی و... جریان می‌یابد. با منتفی شدن برخی از زمینه‌های همکاری که قبل از اجرای طرح وجود داشته است، زمینه‌های جدیدی برای همکاری در سطح روستاهای منطقه بوجود آمده است. با این وجود عده زیادی از کشاورزان معتقدند در حال حاضر هیچ نوع فعالیت جمعی در روستا صورت نمی‌گیرد. بیشتر بهره‌بردارانی که معتقد به چنین دیدگاهی هستند از میانگین سنی بالایی برخوردارند و می‌توانند مقایسه بهتری نسبت به زمان حال و گذشته انجام دهند از سوی دیگر انجام فعالیت‌های فرهنگی - ورزشی منعکس‌کننده دیدگاه بهره‌بردارانی است که از میانگین سنی

پایین‌تری برخوردارند. لازم به ذکر است در یکی از روستاهای مورد مطالعه (دهنو) از آنجا که شیوه انتقال آب به صورت کانال سیمانی است و آب توسط لوله به مزارع منتقل نمی‌شود برای لایه‌روبی جوی‌های آب به همکاری اهالی نیاز است. از سوی دیگر اگر چه اجرای طرح یکپارچه‌سازی با مشارکت و همکاری و توافق همگانی حاصل می‌شود ولی این مشارکت حالت پایداری ندارد و با گذشت زمان حالت گسسته به خود می‌گیرد. بعلاوه ماهیت کارهای مشارکتی نیز در روستاها تغییر کرده است. در گذشته مشارکت عمدتاً در کارهای تولیدی بوده است ولی امروزه در زمینه‌هایی دیگر از جمله فرهنگی ورزشی و مشارکت در کارهای اداری، سیاسی و انتخابات شورای روستا و ... می‌پردازند که این امر نشان‌دهنده گسترش اوقات فراغت کشاورزان و پرداختن به سایر زمینه‌ها است. آنچه مسلم است ماهیت فعالیت‌های جمعی در گذشته برای رفع نیازهای حیاتی زندگی، به سوی فعالیت‌هایی که امروز بیشتر رنگ اجتماعی دارند پیش می‌رود، این امر می‌تواند زمینه‌ساز و فراهم‌کننده ظرفیت‌های اجتماعی و فرهنگی در روستاها باشد.

دیدگاه کشاورزان نسبت به میزان رضایت از اجرای طرح

ارزیابی نتایج پروژه‌های اجرایی توسعه روستایی ولو در سطحی خیلی محدود، نه تنها ما را نسبت به نتایج پیاده کردن طرح‌ها در سطح روستاها آشنا می‌کند بلکه اتخاذ تصمیم در سایر روستاها و در دیگر زمینه‌ها نیز قرین موفقیت و به گام‌های اجرایی نزدیک می‌کند. بر این اساس سوالاتی در پرسش‌نامه‌ها در مورد رضایت بهره‌برداران از اجرای طرح یکپارچه‌سازی تدوین و نتایج آن طی جدول ۴-۲۷ بیان می‌شود. بر اساس داده‌های جدول ۴ میزان رضایت کشاورزان از اجرای طرح به شرح زیر است: ۴۷/۳ درصد از بهره‌برداران به میزان بسیار زیاد، ۲۱/۷ زیاد، ۲۷/۱ تا حدودی و ۳/۹ درصد خیلی کم می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت ۶۹ درصد کشاورزان در حد زیاد و خیلی زیاد از طرح یکپارچه‌سازی اراضی خود رضایت دارند. ۳/۹ درصد از بهره‌برداران که میزان رضایت خود را خیلی کم اظهار کرده‌اند معتقد به این بوده‌اند که مرغوبیت زمین آنها قبل از یکپارچگی از وضعیت بهتری برخوردار بوده است و با اجرای طرح آنها مقداری از زمین‌های خود را که از لحاظ جنس خاک دارای

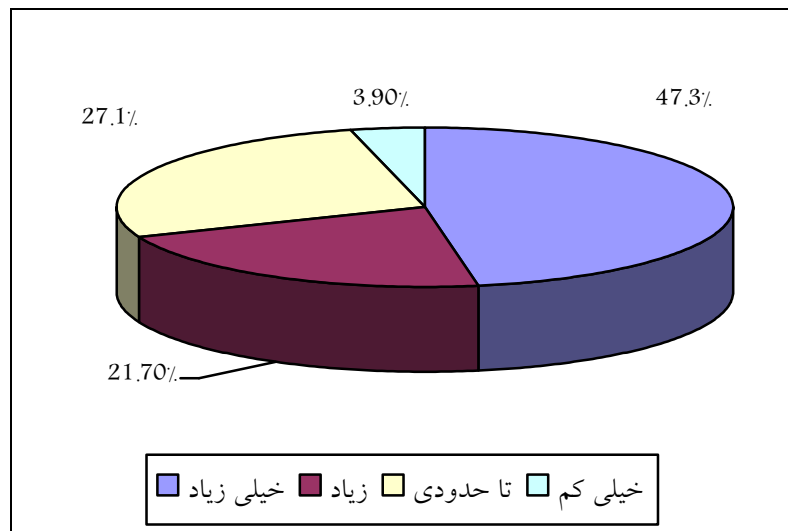
وضعیت بهتری بوده است از دست داده‌اند. البته این قبیل مشکلات در اغلب طرح‌های یکپارچه‌سازی وجود دارد.

در زمینه سنجش میزان رضایت‌مندی بهره‌برداران منطقه نسبت به حل مشکل خود در بعد از اجرای طرح یکپارچه‌سازی از آنان خواسته شد مشکلات خود را به ترتیب اولویت در قبل از یکپارچه‌سازی در زمینه کار زراعی بیان کنند، مهم‌ترین مشکلات موجود در امر زراعت در قبل از یکپارچه‌سازی و بر اساس اطلاعات جمع‌آوری شده از پرسشنامه‌ها به ترتیب اولویت عبارت‌اند از: هدر رفتن آب و مشکل در آبیاری مزارع، مشکل برداشت محصول، مشکل فواصل بین قطعات، مشکل عدم استفاده از ماشین‌آلات کشاورزی به دلیل پراکنده بودن زمین، کثرت زیاد قطعات، بازده پایین محصول کشاورزی، مشکل رفت و آمد، وجود نداشتن جاده ماشین‌رو بین مزارع، کمی سطح زیر کشت، عدم دسترسی به نهاده‌ها (کود و سم) مشاخره و درگیری بر سر آب و زمین، اتلاف وقت، احتیاج به نیروی انسانی بیشتر به دلیل افزایش قطعات از مهم‌ترین مشکلاتی بوده‌اند که از سوی بهره‌برداران در قبل از یکپارچه‌سازی به آنها اشاره شده است. سپس از آنها خواسته شده نظرات خود را در مورد میزان حل مشکل موجود پس از اجرای طرح با گزینه‌های خیلی کم، کم تا حدودی، زیاد و بسیار زیاد پاسخ دهند.

جدول شماره (۴) توزیع درصد میزان رضایت‌مندی بهره‌برداران از اجرای طرح

درصد	فراوانی	میزان رضایت کشاورزان
۴۷/۳	۱۹۴	خیلی زیاد
۲۱/۷	۸۹	زیاد
۲۷/۱	۱۱۱	تا حدودی
۳/۹	۱۶	کم و خیلی کم
۱۰۰	۴۱۰	جمع

ماخذ: اطلاعات میدانی، ۱۳۸۶.

نمودار شماره (1) میزان رضایت بهره‌برداران از اجرای طرح یکپارچه‌سازی

براساس اطلاعات میدانی در قبال از یکپارچه سازی مشکل هدر رفتن آب و آبیاری مزارع که با اجرای طرح به گفته بهره‌برداران ۷۴/۴ درصد از آنان به رفع مشکل به مقدار زیاد و بسیار زیاد اشاره کرده‌اند.

نکته قابل توجه آن است که استفاده بهینه از آب و انتقال به شیوه درست آن خود در رفع سایر مشکلاتی نظیر پایین بودن راندمان تولید، پایین بودن سطح زیر کشت، اتلاف وقت، احتیاج به نیروی انسانی زیاد برای انجام آبیاری را رفع خواهد نمود. مشکل دیگری که از سوی بهره‌برداران مطرح شده است، مشکل در برداشت محصول به خصوص گندم بوده است که با اجرای طرح مشکل مذکور به میزان ۷۶ درصد (به میزان زیاد و خیلی زیاد) رفع شده است.

مشکل در برداشت محصول، مشکل در کثرت قطعات، نبود جاده بین مزارع، مشکل عدم استفاده از ماشین و ادوات کشاورزی تحت تأثیر یکدیگر این محدودیت را تشدید می‌کند. تعداد زیاد قطعات امکان بکارگیری ماشین آلات را محدود می‌کند، عدم به کارگیری ماشین

آلات خود باعث مشکل در برداشت محصول می‌شود، نبودن جاده‌های ماشین رو بین مزارع خود حمل محصول برداشت شده را با مشکل مواجه می‌سازد. به طور کلی بر اساس داده‌های جدول ۴-۲۸، اکثر مشکلات زراعی موجود در قبل از یکپارچه‌سازی با اجرای طرح رفع شده است. از دیدگاه بهره‌برداران مشکل استفاده از نهاده‌ها (کود و سم) در بعد از اجرای طرح، به میزان کم رفع شده است. (۵۵/۵ درصد) در مجموع می‌توان گفت بر اساس ارقام جدول بالا اکثر بهره‌برداران از نتایج طرح یکپارچه‌سازی رضایت داشته و آن را در راستای حل مشکلات زراعی خود کارساز تلقی کرده‌اند. این امر نه به لحاظ موفقیت یکپارچه‌سازی در روستاهای مورد مطالعه اهمیت شایانی دارد بلکه در سطح منطقه نیز ایده و نگرش مطلوبی را در ذهن سایر روستاییانی که اقدام به این کار نکرده‌اند به وجود می‌آورد.

جدول شماره (۵) سنجش رضایت‌مندی بهره‌برداران نسبت به حل مشکلات کشاورزی در بعد از اجرای طرح

میزان رفع مشکل از دیدگاه کشاورزان پس از اجرای یکپارچه‌سازی										نوع مشکلات مطرح شده در زمینه کار زراعی به ترتیب اولویت در قبل از یکپارچه‌سازی	
بسیار زیاد		زیاد		تا حدودی		کم		خیلی کم			تعداد کل
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
۲۳/۱	۸۵	۵۱/۳	۱۸۷	۲۵/۶	۹۳	-	-	-	-	۳۶۵	مشکل هدر رفتن آب و مشکل در آبیاری مزارع
۱۰/۶	۳۵	۶۵/۴	۱۵۳	۲۴	۵۶	-	-	-	-	۲۳۴	مشکل برداشت محصول
۸/۸	۱۷	۵۰	۹۹	۴۱/۲	۸۲	-	-	-	-	۱۹۸	مشکل رفت و آمد بین قطعات
۱۱/۴	۱۷	۴۰/۹	۶۷	۴۷/۷	۷۸	-	-	-	-	۱۶۴	زیاد بودن تعداد قطعات
۵/۴	۱۰	۵۷/۱	۱۰۶	۳۷/۵	۷۰	-	-	-	-	۱۸۶	عدم استفاده از تجهیزات کشاورزی
۱۰/۷	۱۶	۱۷/۹	۲۶	۵۷/۱	۸۵	۱۴/۳	۲۱	-	-	۱۴۸	پایین بودن بازده محصولات
۵	۷	۳۰	۴۱	۵۵	۷۴	۱۰	۱۳	-	-	۱۳۰	نبودن جاده بین مزارع
-	-	۵۶/۴	۷۱	۳۱/۱	۳۹	-	-	۱۲/۵	۱۶	۱۲۶	کاهش سطح زیر کشت
-	-	۱۱/۲	۱۳	۳۳/۳	۴۰	۵۵/۵	۶۶	-	-	۱۱۹	عدم دسترسی به نهاده‌ها
۸۰	۹۲	۲۰	۲۳	-	-	-	-	-	-	۱۱۵	مشاجره و درگیری بر سر آب و زمین
-	-	۲۵	۲۶	۷۵	۷۸	-	-	-	-	۱۰۴	اتلاف وقت
۲۵	۲۳	۵۰	۴۷	۲۵	۲۴	-	-	-	-	۹۴	احتیاج به نیروی انسانی بیشتر

ماخذ: اطلاعات میدانی.

در کل در روستاهای مورد مطالعه بر اساس سنجش افکاری که انجام گرفته است نسبت به تبعات حاصل از یکپارچه‌سازی در زمینه‌های مختلف تولیدی، به کارگیری نهاده‌ها، چگونگی کاهش ساعات کار و افزایش اوقات فراغت که نتایج آن در جدول شماره ۵ منعکس هستند، راضی هستند. به طوری که اکثریت پاسخ‌گویان رضایت خود را در حد تا حدودی و زیاد ابراز داشته‌اند که حتی در بعضی موارد مثل راحتی کار ۹۵ درصد، کاهش اختلاف بر سر آب و خاک ۹۵ درصد، افزایش اوقات فراغت ۹۲ درصد و ... می‌باشد.

در نتیجه:

- ۱- از دیدگاه کشاورزان ۸۶/۴ درصد به راحت‌تر شدن کار کشاورزی به میزان زیاد و خیلی زیاد و ۶۲/۲ درصد بهره‌برداران بر صرف وقت کمتر برای کار کشاورزی اشاره کرده‌اند.
- ۲- همچنین از دیدگاه کشاورزان ۷۳/۹ درصد به کم شدن میزان رفت و آمد میان قطعات زراعی، ۷۱ درصد به افزایش میزان اوقات فراغت و ۹۰ درصد به کاهش اختلافات بر سر آب و زمین در پس از اجرای طرح اشاره داشته‌اند.
- ۳- در مورد به کارگیری ماشین‌های کشاورزی ۴۵/۱ درصد از بهره‌برداران به میزان زیاد به افزایش به کارگیری آن پس از اجرای طرح عقیده دارند.
- ۴- و در نهایت ۵۶ درصد از بهره‌برداران به مقدار زیاد و خیلی زیاد از کار کشاورزی و زراعت، رضایت داشته‌اند.

جدول شماره (۶) توزیع درصد فراوانی بهره‌برداران نسبت به تبعات مختلف یکپارچه‌سازی

عنوان موضوع	خیلی کم		کم		تا حدودی		زیاد		خیلی زیاد		جمع
	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد		
راحتی کار کشاورزی	-	-	-	۵۶	۱۳/۷	۳۳۶	۸۲	۱۸	۴/۴	۴۱۰	۱۰۰
میزان کار کشاورزی	۲۷	۶/۶	۲۵۵	۶۲/۲	۱۱۹	۲۹	۹	۲/۲	-	۴۱۰	۱۰۰
رفت و آمد بین مزارع	۴۹	۱/۲	۳۰۳	۳۷/۹	۳۲	۷/۸	۲۹	۷/۱	-	۴۱۰	۱۰۰
رضایت از کشاورزی	۱۵	۳/۷	۶	۱/۵	۱۵۸	۳۸/۵	۲۰۸	۵۰/۷	۲۳	۵/۶	۴۱۰
اوقات فراغت	۱۵	۳/۷	۱۰	۲/۴	۹۳	۲۲/۷	۲۹۲	۷۱/۲	-	۴۱۰	۱۰۰
بکارگیری ماشین‌آلات کشاورزی	-	-	۷۸	۱۹	۱۴۷	۳۵/۹	۱۸۵	۴۵/۱	-	۴۱۰	۱۰۰
اختلاف بر سر آب و زمین	۱۰۸	۲۶/۳	۲۶۲	۶۳/۹	۵	۱/۲	۳۵	۸/۵	-	۴۱۰	۱۰۰

ماخذ: اطلاعات میدانی، ۱۳۸۶.

نتایج

بر اساس نتایج حاصله از یافته‌های میدانی و نتایج استخراج شده از پرسش‌نامه‌ها، در ارتباط با اثرات، اجتماعی طرح‌های یکپارچه‌سازی در روستاهای مورد مطالعه مورد ارزیابی قرار دارد که عمده‌ترین آنها می‌تواند شامل موارد زیر می‌باشد.

- اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی با تغییر در ساختار زراعی اراضی کشاورزی و افزایش وسعت بهره‌برداری‌ها و انتقال شیوه‌های جدید آبیاری آثار مثبتی را در زمینه‌های اجتماعی (کاهش اختلافات بر سر تقسیم آب و اختلافات در مرز بین قطعات، صرفه‌جویی در وقت و ایجاد مشارکت اجتماعی و ...) فراهم آورده است.

اگرچه بخش وسیعی از اثرات مثبت اجرای این طرح در زمینه اقتصادی نظیر؛ کاهش تعداد قطعات، افزایش وسعت بهره‌برداری‌ها، وجود آب کافی برای آبیاری، به کارگیری ماشین‌آلات و ادوات کشاورزی، استفاده از سموم دفع آفات و ... بوده است که این امر باعث افزایش تولید محصولات زراعی و نیز موجب افزایش راندمان محصولات مختلف زراعی در واحد سطح شده است. اما بدیهی است تحولات اقتصادی بر تحولات اجتماعی منطقه نیز موثر واقع گردیده است.

- با اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی زراعی، به علت امکان به کارگیری ماشین‌آلات کشاورزی جدید، کاهش برخی هزینه‌های جاری در مراحل مختلف کشت محصولات مختلف و نیز بالا رفتن عملکرد محصولات و راندمان تولید در واحد سطح، اصلاح روش‌های کاشت، داشت و برداشت و در نتیجه برنامه‌های ترویجی متعاقب یکپارچه‌سازی اراضی، درآمد خالص محصولات مختلف افزایش یافته است. با اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی تغییر ماهیت در شکل و نوع فعالیت‌های جمعی روستائیان قابل مشاهده است. در حالی که در قبل از یکپارچه‌سازی همکاری‌ها و فعالیت‌های جمعی در حول و حوش کارهای زراعی (آبیاری، برداشت محصول و...) متمرکز بوده است. با اجرای طرح همکاری‌های جمعی به سوی فعالیت‌های آبادانی عمرانی پر رنگ‌تر از گذشته و به فعالیت‌های فرهنگی - اجتماعی در برخی روستاهای مورد مطالعه گرایش یافته است.

- از دیگر نتایج اجرای طرح‌های یکپارچه‌سازی در منطقه افزایش رضایت‌مندی بهره‌برداران کشاورزی است. میزان رضایت کشاورزان از اجرای طرح یکپارچه‌سازی با ۶۹ درصد در حد زیاد و خیلی زیاد حکایت از اجرای موفق طرح‌ها در روستاهای مورد مطالعه از دیدگاه کشاورزان دارد. اگر چه توجه به رعایت اصولی چون عدالت، مشارکت برخاسته از بطن جامعه باعث می‌شود که میزان رضایت به طور قطع در سطح بالایی به وجود آید.
- با اجرای طرح یکپارچه‌سازی میزان اختلافات بر سر آب و زمین تا حد زیادی کاهش یافته است. به طوری که حدود ۹۰ درصد بهره‌برداران نسبت به این امر اذعان داشته‌اند.
- با اجرای طرح یکپارچه‌سازی اراضی نه تنها در زمینه‌های فیزیکی تحولات مطلوبی صورت گرفته است (وسعت قطعات، حذف راه‌های فرعی، تسطیح اراضی، حذف جوی آب‌های اضافی و ...). بلکه صرفه‌جویی‌هایی در زمان و میزان رسیدگی به کشت محصولات نیز به وجود آمده است. به طوری که بر اساس گفته‌های بهره‌برداران در بعد از اجرای طرح میزان اوقات فراغت روستاییان به مقدار زیاد افزایش یافته (۷۱/۲ درصد) و نیز به مقدار زیاد کار کشاورزی راحت‌تر شده است. (۸۶/۴ درصد)، که این امر وقت و فرصت بهره‌برداران را جهت پرداختن به کارهای فرهنگی، اجتماعی آزاد گذاشته و آنها را جهت پرداختن به کارهای غیرکشاورزی ترغیب نموده است.
- با اجرای طرح افزایش وسعت بهره‌برداری‌ها، امکان سرمایه‌گذاری روی زمین همراه با افزایش تولید و افزایش راندمان محصولات زراعی فرصت‌های شغلی را نیز تا حدودی بالا برده است که این امر در کاهش روند مهاجرت روستاییان بی‌تأثیر نبوده است.

منابع

- ۱- آسایش، حسین؛ مشیری، سیدرحیم (۱۳۸۱)، «روش‌شناسی و تکنیک‌های تحقیق علمی در علوم انسانی»، تهران، نشر قومس.
- ۲- آشکار آهنگر، محمدعلی و همکاران (۱۳۸۵)، «بررسی نگرش کشاورزان به طرح یکپارچه‌سازی اراضی در شالیزارهای مازندران»، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال ۱۴، شماره ۵۵.
- ۳- ازکیا، مصطفی؛ غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳)، «توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران»، تهران نشر نی.
- ۴- افتخاری، عبدالرضارکن‌الدین (۱۳۶۷)، «زمینه‌های انجام یکپارچه‌سازی اراضی زراعی در جهان با تأکید بر ایران»، مجموعه مقالات اولین کنفرانس اقتصاد کشاورزی ایران، زاهدان، سازمان تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی، ۳۶۹-۳۷۲.
- ۵- افتخاری، عبدالرضارکن‌الدین (۱۳۸۵)، «توسعه کشاورزی (مفاهیم، اصول، روش تحقیق، برنامه‌ریزی در یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی)»، انتشارات سمت: تهران.
- ۶- اوکلی، پیترو؛ دیوید مارسون (۱۳۷۰)، «توسعه کشاورزی در جهان سوم»، ترجمه، درویشی و دیگران، مرکز تحقیقات روستایی و اقتصاد کشاورزی، تهران، وزارت کشاورزی.
- ۷- بافکر، هوشنگ (۱۳۶۶)، «بررسی پراکندگی زمین در گزآباد بجنورد»، مرکز تحقیقات روستایی و اقتصاد کشاورزی: تهران.
- ۸- تقوایی، مسعود (۱۳۷۶)، «معرفی و مقایسه زمانی- مکانی عوامل موثر در خرد شدن و پراکندگی اراضی زراعی و مساله یکپارچه‌سازی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره نهم.
- ۹- حیدری، غلامرضا (۱۳۷۵)، «یکپارچگی اراضی و توسعه کشاورزی»، فصلنامه کشاورزی و توسعه، وزارت جهاد کشاورزی، سال چهارم، شماره ۱۳، ۱۸۶-۱۸۴.
- ۱۰- خواجه شکوهی، علیرضا و دیگران (۱۳۸۲)، «نقش نظام‌های بهره‌برداری از زمین در توسعه پایدار کشاورزی»، مجموعه مقالات اولین همایش نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی در ایران (چالش‌ها و چاره‌ها)، ناشر معاونت ترویج نظام بهره‌برداری: تهران، ۱۹۵-۱۸۱.

- ۱۱- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مرکزی (۱۳۸۲)، «سالنامه آماری استان مرکزی».
- ۱۲- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مرکزی (۱۳۸۲)، «سرشماری تفصیلی کشاورزی».
- ۱۳- شاهرودی، عباس (۱۳۷۸)، «آشنایی با روش‌های بهره‌برداری از منابع آب و خاک در اراضی خرد و دهقانی در منطقه اراک و فرمهین»، جهاد کشاورزی: اراک.
- ۱۴- شیرزاد، حسین (۱۳۸۶)، «یکپارچه‌سازی اراضی به مثابه تصمیم جمعی دهقانی»، ماهنامه جهاد، شماره ۲۷۶، ۲۴۷-۲۱۳.
- ۱۵- شهبازی، اسماعیل (۱۳۶۷)، «توسعه کشاورزی و مسأله کوچکی و پراکندگی و دوری قطعات اراضی مورد کشت و کار هر کشاورز»، سازمان تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی: تهران.
- ۱۶- صابونچی، زهره (۱۳۸۷)، «یکپارچه‌سازی و بررسی اثرات اقتصادی و اجتماعی آن (شهرستان اراک)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.
- ۱۷- کلانتری، خلیل و دیگران (۱۳۸۴)، «سامان‌دهی و یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی با استفاده از تجارب کشورهای اروپای شرقی»، فصلنامه روستا و توسعه، سال هشتم، شماره ۳، ۱۰۳-۶۷.
- ۱۸- گونیلی، ابوالحسن (۱۳۶۳)، «فرهنگ کشاورزی ایران»، چاپ سوم، تهران، موسسه انتشارات امیرکبیر.
- ۱۹- نوشیروانی، احمد و همکاران (۱۳۷۱)، «بررسی مسائل و مشکلات یکپارچه‌سازی اراضی و تشکیل گروه‌های کار زراعی در شرکت‌های تعاونی تولید»، مرکز تحقیقات روستایی و اقتصاد کشاورزی: تهران.
- ۲۰- وثوقی، منصور و همکاران (۱۳۶۴)، «گزارش مقدماتی: بررسی مشکلات اقتصادی، اجتماعی ناشی از پراکندگی در قالب واحد کشاورزی سنتی شهرستان سربند (استان مرکزی)»، دانشگاه تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشکده علوم اجتماعی: تهران.
- ۲۱- یاسوری، مجید، (۱۳۸۶)، «مقدمه‌ای بر اقتصاد روستایی با تاکید بر بخش کشاورزی»، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی (به نشر).

- 22- FAO; GTZ, (2002), "**Proposal for Structure and Contents of Land Consolidation Guidelines by FAO and GTZ**".
- 23- Zaheer, M, (1975), "**Measures of Land Reform: Consolidation of Holding in India**", Behavioural Sciences and Community Development, Vol 9, No. 2. pp: 87-121.
- 24- Riddel, Jim-F, Rembold, (2000), "**Social and Economic Impact of Land Fragmentation on Rural Society in Selected EU Accession Countries**".